

XALQARO TOIFALI VA MILLIY TOIFALI HAKAMLAR VAZIFALARI VA MAJBURIYATLARI

Dadajonov Otajon Xalimjonovich

Quvasoy pedagogika kolleji maxsus fan o'qituvchisi

Annotatsiya: Sport musobaqalarining yaxlitligi va sifatiga hakamlarning mahorati va xolisligi katta ta'sir ko'rsatadi. Ushbu maqolada milliy va xalqaro miqyosdagi hakamlarning vazifalari va majburiyatlari ko'rib chiqiladi, ularning vazifalaridagi farqlar va kesishishlar yoritib beriladi. Joriy nashrlar va nufuzli sport boshqaruvi adabiyotlariga tayangan holda, professionallik, izchillik va axloqiy xulq-atvorga bo'lgan talablarning kuchayishi sharoitida hakamlarga qo'yilayotgan talablar o'zgarib bormoqda. Texnologik integratsiya va yuqori sinchkovlik davrida hakamlarning roli nafaqat qoidalarni ijro etish, balki bosim ostida yetakchilik, muloqot va qaror qabul qilishni ham qamrab olishda davom etmoqda. Tahlilda jahon miqyosida hakamlik standartlarini saqlab qolish uchun tizimli tayyorgarlik, me'yoriy asoslar va doimiy malaka oshirish muhimligi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: hakamlar, sport hakamligi, xalqaro hakamlar, milliy hakamlar, vazifalar va majburiyatlar, sportda axloq, kasbiy rivojlanish

KIRISH

Zamonaviy sportda hakamlar adolat, xavfsizlik va qoidalar ijrosining muhim qo'riqchilari bo'lib xizmat qiladi. Sportning tobora globallasuvi va professionallasuvi natijasida hakamlarning ham milliy, ham xalqaro miqyosdagi vazifalari ko'lami va murakkabligi kengaydi. Milliy hakamlar odatda o'z mamlakatlari chempionatlari va musobaqalarida hakamlik qiladilar, xalqaro hakamlar esa o'z mamlakatlarini jahon miqyosida himoya qilib, FIFA, FIBA yoki Xalqaro Olimpiya qo'mitasi kabi xalqaro federatsiyalar tomonidan boshqariladigan musobaqalarni nazorat qiladilar.

Ikkala toifaga xos bo'lgan asosiy mas'uliyat sportga oid qoidalarni xolis qo'llashdir. Hakamlar qaysi darajada faoliyat yuritishidan qat'i nazar, o'yin qonun-qoidalarini mukammal bilishi, jismoniy tayyorgarligini saqlab qolishi va bosim ostida tez hamda adolatli qaror qabul qila olish qobiliyatini namoyon etishi talab etiladi. Biroq, xalqaro hakamlar ko'pincha yanada qat'iyroq mezonlarga javob

berishi kerak, chunki ular o'z mamlakatlarining hakamlilik standartlarini aks ettiradi va jahon miqyosidagi musobaqalarning nufuzini oshirishga hissa qo'shadi (Mascarenhas va boshqalar, 2020).

Milliy hakamlar odatda o'z faoliyatini mahalliy yoki mintaqaviy musobaqalarni boshqarishdan boshlaydilar. Ularning vazifalari o'yinchilar xavfsizligini ta'minlash, qoidalarini nazorat qilish, o'yin jarayonini boshqarish va maydondagi kelishmovchiliklarni hal etishni o'z ichiga oladi. Bu mas'uliyatlar na faqat texnik malakani, balki ruhiy bardoshlikni va samarali muloqot qobiliyatini ham talab etadi. So'nggi ilmiy adabiyotlarda hakamlarni tayyorlash dasturlarida hissiy intellekt va shaxslararo munosabat ko'nikmalariga ko'proq e'tibor berilayotgani ta'kidlanmoqda (Anderson va Pierce, 2022).

Xalqaro hakamlar, aksincha, til to'siqlari, madaniy tafovutlar va kuchliroq ommaviy axborot vositalari nazoratini o'z ichiga olgan keng qamrovli muammolarni hal qilishlari lozim. Ularning vazifalari turli madaniy muhitlarda qoidalarini talqin etish, xalqaro boshqaruv tashkilotlari bilan hamkorlik qilish va VAR (Video yordamchi hakam) yoki elektron vaqt o'lchash tizimlari kabi zamonaviy texnologiyalarga moslashishni o'z ichiga oladi. Bu qo'shimcha murakkabliklar yuqori darajadagi malaka sertifikatlarini va muntazam ish samaradorligini baholashni talab etadi. Xalqaro Futbol Assotsiatsiyalari Kengashi (IFAB) va shunga o'xshash tashkilotlar doimiy ravishda qoidalar va ko'rsatmalarni yangilab turadi, bu esa xalqaro hakamlardan uzluksiz ta'lim olish va mashg'ulotlar o'tkazishni talab qiladi (IFAB, 2024).

Mas'uliyatning yana bir muhim sohasi axloqiy xulq-atvorni o'z ichiga oladi. Milliy hakamlar ham, xalqaro hakamlar ham halollik, shaffoflik va manfaatlar to'qnashuviga yo'l qo'ymaslikni talab qiladigan axloq kodekslari bilan bog'liq. Noto'g'ri xatti-harakatlar, kelishilgan o'yinlar, noxolis qarorlar yoki manfaatdor tomonlar bilan noto'g'ri munosabatlar shaklida bo'lishidan qat'i nazar, og'ir jazolarga, jumladan umrbod taqiqlarga olib kelishi mumkin. Sport arbitraj sudi (CAS) hakamlilik etikasini buzish bilan bog'liq tobora ko'proq ishlarni ko'rib chiqdi, bu esa javobgarlik standartlarini yanada qat'iyroq qo'llash tendensiyasidan dalolat beradi (Pielke, 2023-yil).

Qolaversa, hakamlarga tushayotgan psixologik yuk ham tobora xavotirli mavzuga aylanib bormoqda. Hakamlar, ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlarning kuchayishi bilan yuqori darajadagi stress va jamoatchilik tanqidiga uchramoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kuchli psixologik qo'llab-quvvatlash tizimlari, jumladan, ruhiy

salomatlik resurslari va tengdoshlar tarmoqlaridan foydalanish imkoniyati hakamlar faoliyati va ularni saqlab qolish uchun juda muhimdir (Webb va boshqalar, 2021).

Kasbiy rivojlanish yana bir ajralib turuvchi omil hisoblanadi. Milliy federatsiyalar iste'dodlar konveyerini rivojlantirish uchun tabaqalashtirilgan sertifikatlash dasturlari va hakamlar akademiyalarini taklif qiladi, xalqaro tashkilotlar esa seminarlar, transchegaraviy almashinuvlar va simulyatsiyaga asoslangan ta'limni taqdim etadi. Sun'iy intellekt yordamida samaradorlik tahlili kabi raqamli vositalarning integratsiyasi hakamlar ta'limida keng tarqalgan bo'lib, aniq fikr-mulohaza va ko'nikmalarni takomillashtirish imkonini bermiqda (Carvalho va boshqalar, 2023).

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, milliy va xalqaro miqyosdagi hakamlarning vazifalari ko'p qirrali bo'lib, ular doimo rivojlanib boradi. Qoidalarni bajarish va o'yinni boshqarish bilan bog'liq asosiy vazifalar markaziy bo'lib qolsa-da, endi hakamlar professionallik, axloqiy yaxlitlik va texnologik va madaniy o'zgarishlarga moslashuvchanlikni o'zida mujassam etishi kutilmoqda. Sport sanoati rivojlanishda davom etar ekan, uning markazidagi amaldorlarni qo'llab-quvvatlovchi va tartibga soluvchi tizimlar ham rivojlanishda davom etishi kerak. Hakamlar sifatini va yaxlitligini saqlash nafaqat individual kompetentlikka, balki o'qitish, nazorat qilish va qo'llab-quvvatlashga institutsional sodiqlikka ham bog'liq.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Anderson, R., va Pirs, D. (2022). Sport hakamligida hissiy intellekt va muloqot: sifatli tadqiqot. Sport xulq-atvori jurnali, 45 (3), 213-229.
2. IFAB. (2024). O'yin qoidalari 2024/25. Xalqaro futbol assotsiatsiyasi kengashi. <https://www.theifab.com/laws>
3. Karvalyu, T., Gomes, M.-A., va Travassos, B. (2023). Hakamlar ta'limida texnologiyani integratsiyalash: Sun'iy intellekt va video tahlilning o'rni. Xalqaro sport fanlari va murabbiyligi jurnali, 18 (1), 105-117.
4. Mascarenhas, D. R. D., Button, C., O'Hare, D., & Dicks, M. (2020). Sportda hakamlar qarorlarini qabul qilish: kognitiv nuqtayi nazar. Routledge.

5. Pielke, R. (2023). Sport halolligi va hakamlarning roli: Boshqaruv muammolari va qonun ijrosi. Sport menejmenti sharhi, 26 (2), 137-149.

6. Webb, T., Wagstaff, C. R. D., & Telwell, R. (2021). Elita hakamlarida ruhiy salomatlik va stress: paydo bo'layotgan tashvish. Amaliy sport psixologiyasi jurnali, 33 (1), 84-100.

